

СЕКЦІЯ 8

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ В РІЗНИХ СТАТЕВО-ВІКОВИХ ГРУПАХ

EMPIRICAL STUDY OF AGGRESSION IN DIFFERENT GENDER AND AGE GROUPS

У статті наведений короткий теоретичний огляд сучасних психологічних джерел з проблеми агресивності. У більшості наукових праць агресивність трактується як риса особистості, яка вирізняється деструктивними тенденціями в міжособистісних стосунках або суб'єктно-об'єктних відносинах. Ворожість розглядається як реакція особистості, яка спонукає до появи негативних почуттів або негативної оцінки навколишніх.

Мета статті – виявити особливості прояву агресивності в різних статево-вікових групах. У дослідженні брали участь 150 осіб. Розподіл груп відбувався за двома критеріями: віком і статтю. Жінок було розподілено за двома групами: у першу групу ввійшли жінки першого періоду зрілості (21–35 років) у кількості 40 осіб, до другої ввійшло 40 жінок другого періоду зрілості (35–60 років). Чоловіків також було розподілено на дві групи: перша група складалась із чоловіків першого періоду зрілості (21–35 років) у кількості 35 осіб, другу групу склали 35 чоловіків другого періоду зрілості (35–60 років). У дослідженні було використано опитувальник «Дослідження рівня агресивності» А. Басса й А. Дарки.

Емпірично було встановлено, що у групі жінок першого періоду зрілості спостерігаються вірогідно більші агресивні реакції, які простежуються в їх непрямій агресії, дратівливості, спалахах гніву й у значно вищому загальному індексі ворожості. У групі жінок другого періоду зрілості агресивні реакції є дещо схожими з агресивними проявами представниць першої групи. Однак у другій групі жінок агресивність має імпульсивний характер і супроводжується гнівом і надмірною підозрілістю.

Щодо групи чоловіків першого періоду зрілості, то їм властиві роздратованість, гнівні почуття та необдумані вчинки, наслідком яких є відчуття провини. У першій групі чоловіків виявлений вищий індекс агресивності, що характеризує їх як більш здатних удаватися до агресивних реакцій у своєму житті. Щодо групи чоловіків другого періоду зрілості, то вони вкрай обережно ставляться до інших людей, схильні проявляти недовіру, воліють перевірити отриману інформацію, що характеризує їх як більш підозрілих порівняно із групою чоловіків віком 21–35 років.

Ключові слова: агресивність, вік, ворожість, другий період зрілості, жінки, перший період зрілості, чоловіки.

The article provides a brief theoretical overview of modern psychological sources on the problem of aggressiveness. In most scientific works, aggressiveness is interpreted as a personality trait, which is characterized by destructive tendencies in interpersonal relations or subject-object relations. Hostility is considered as a personality reaction that prompts the emergence of negative feelings or a negative assessment of others.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the manifestation of aggressiveness in different sex-age groups. 150 people participated in the study. The groups were divided according to two criteria: age and gender. The women were divided into two groups: the first group included women of the first period of maturity (21–35 years) – in the number of 40 people, the second group included – 40 women of the second period of maturity (35–60 years). Men were also divided into two groups: the first group consisted of men in the first period of maturity (21–35 years) in the number of 35 people, the second group consisted of 35 men in the second period of maturity (35–60 years). The questionnaire "The Buss – Durkee Hostility Inventory" by A. Buss and A. Durke was used in the study.

Empirically, it was established that in the group of women in the first period of maturity, there are probably greater aggressive reactions, which can be traced in their indirect aggression, irritability, outbursts of anger, and in a significantly higher general index of hostility. In the group of women of the second period of maturity, the aggressive reactions are somewhat similar to the aggressive manifestations of the representatives of the first group. However, in the second group of women, aggressiveness is impulsive and accompanied by anger and excessive suspicion. As for the group of men in the first period of maturity, they are characterized by irritability, angry feelings and reckless actions that cause them to feel guilty. In the first group of men, a higher aggressiveness index was found, which characterizes them as more capable of resorting to aggressive reactions in their lives. As for the group of men in the second period of maturity, they are extremely wary of other people, tend to show mistrust, prefer to check the received information, which characterizes them as more suspicious compared to the group of men aged 21–35 years.

Key words: aggressiveness, age, hostility, second period of maturity, women, first period of maturity, men.

УДК 159.9.07

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.47.28>

Білюченко Ю.М.

аспірантка кафедри соціології та психології

Харківський національний університет внутрішніх справ

Постановка проблеми. У науці представлена численна кількість досліджень, у яких намагалися з'ясувати статеві відмінності в агресії.

Відомо, що людська агресія є складним соціальним явищем, поява якого зумовлена багатьма чинниками, які діють протягом усього

життя та здатні впливати на поведінку людини. Прояви агресії є досить обговорюваною науковою проблемою, однак ми вирішили дослідити дане питання через складне українське сьогодення та тяжкі психологічні навантаження на особистість, спричинені військовими діями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний огляд наукових робіт за останні два роки демонструє активне вивчення агресивності на вибірці дітей, школярів, підлітків, молоді, студентів. Вивчення агресивності має багатолітню історію, тому наука пропонує численну кількість визначень даного поняття. Розробники відомого психодіагностичного інструменту для вимірювання агресивних проявів і реакцій у поведінці А. Басс і А. Дарки агресивність розглядають як властивість особистості, яка вирізняється деструктивними тенденціями в міжособистісних стосунках або суб'єктно-об'єктних відносинах. Ворожість трактується як реакція, яка формує негативні почуття та негативну оцінку оточення та подій [5]. Сучасні науковці, наприклад В. Андрущенко, також тлумачать агресивність як стійку характеристику, яка виявляється в нетерпимій поведінці до інших чи ситуації, що провокує спалахи гніву, злості, ворожості [1]. О. Гринь і А. Гринь дійшли висновку, що стать, гендерні розбіжності істотно позначаються на проявах агресивності та психологічних властивостях людини [3]. Сучасні дослідження підтверджують, що кризи в суспільстві негативно позначаються на людях, спричиняють тривожність, озлобленість, агресивність [2]. Агресивність, на їхню думку, найчастіше виникає в ситуації, коли порушується безпека фізичного та психологічного особистісного простору людини [4]. У закордонному дослідженні було встановлено, що жінки частіше за чоловіків удаються до непрямой агресії [6]. Науковці вважають, що непрямая агресія виникає, коли хтось завдає шкоди іншому, водночас маскує свій агресивний намір [7].

Постановка завдання. Мета статті – виявити особливості прояву агресивності в різних статево-вікових групах. Нами було сформульовано два завдання дослідження: перше – теоретичне, яке полягає в аналізі сучасних психологічних джерел із проблеми агресивності; друге – емпіричне, яке зосереджене на діагностиці агресивності та її вираженості в різних статево-вікових групах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні брали участь 150 осіб. Розподіл груп відбувався за двома критеріями: віком і статтю. У науці представлена чисельна кількість різноманітних періодизацій. Ми обрали найбільш поширену, згідно з якою зрілість поділяється на два періоди: *перший період зрілості (21–35 років)*, який вважається найпродуктивнішим етапом у життєдіяльності людини; *другий період зрілості (35–60 років)*, що харак-

теризується як найбільш вдалий етап для реалізації всіх можливостей. Жінок було розподілено за двома групами: у першу групу ввійшли жінки першого періоду зрілості (21–35 років) у кількості 40 осіб, до другої ввійшло 40 жінок другого періоду зрілості (35–60 років). Чоловіків також було розподілено на дві групи: першу групу становили чоловіки першого періоду зрілості (21–35 років) у кількості 35 осіб, другу групу склали 35 чоловіків другого періоду зрілості (35–60 років). Для досягнення поставленої мети й емпіричного завдання нами використаний опитувальник «Дослідження рівня агресивності», який був розроблений у 1957 році А. Бассом і А. Дарки. Опитувальник є досить популярним психодіагностичним інструментом, який націлений на діагностику агресивних і ворожих реакцій в особистості, оскільки він може надати цінну інформацію про рівень ворожості й агресії людини. Текст опитувальника налічує 75 тверджень, які утворюють 8 агресивних реакцій [5]. Математико-статистична обробка отриманих результатів проводилася з використанням t-критерію Стьюдента для незалежних груп і критерію кутювога перетворення (ϕ) Фішера.

Особливості агресивних реакцій у жінок і чоловіків у першій і другий періоди зрілості представлені в таблицях 1–4 та на рисунках 1–2.

Отже, згідно з таблицею 1, у жінок першого періоду зрілості були встановлені вірогідно більші показники щодо групи жінок другого періоду зрілості за такими видами агресивних реакцій: «Непряма агресія», «Дратівливість» за статистичної значущості ($p \leq 0,05$) і за загальним індексом ворожнечі, за $p \leq 0,001$. Отже, можемо сказати, що представницям першої групи притаманні непрямі прояви агресії, що супроводжується дратівливістю, грубістю у висловлюваннях, що, своєю чергою, позначається на вірогідно більшому індексі ворожості, який простежується в образах чи підозрілості. Виявлені особливості таких агресивних проявів у поведінці можуть бути зумовленими віковими особливостями даної групи респондентів, адже в період першого періоду зрілості відбувається активний пошук свого покликання, сильних і слабких сторін, опанування професії, кар'єрні домагання, вибудовування стосунків у сімейній і соціальній сферах тощо.

У другий період зрілості в жінок агресивні реакції не набувають вірогідно значущих проявів стосовно першої групи, однак можемо сказати, що в цій групі жінок агресія може бути імпульсивною, спричиненою гнівом у відповідь на провокацію, або вона може бути заздалегідь обдуманною, менш емоційною та використовуватися як засіб для досягнення іншої мети. Однак дані припущення потребують подальшого емпіричного дослідження.

Для якісного аналізу досліджуваних параметрів агресивності в різних статевих-вікових групах ми залучили критерій кутового перетворення (ϕ) Фішера. Результати відсоткового вираження агресивних реакцій у жінок першого та другого періодів зрілості ми унаочнили в таблиці 2 та на рисунку 1.

Результати описової статистики показників агресивності, представлені в таблиці 2, показали вірогідні відмінності між низькими

рівнями в досліджуваних групах за шкалою «Підозрілість». Низький рівень підозріливого ставлення до оточення у групі жінок першого періоду зрілості був установлений у 30% проти 0% жінок другого періоду зрілості, де $\phi = 2,653$, за $p \leq 0,01$. А також виявлені вірогідні відмінності між високими рівнями в досліджуваних групах за шкалою «Почуття провини». Високий рівень у наявності почуття провини або докорів сумління у групі жінок першого періоду

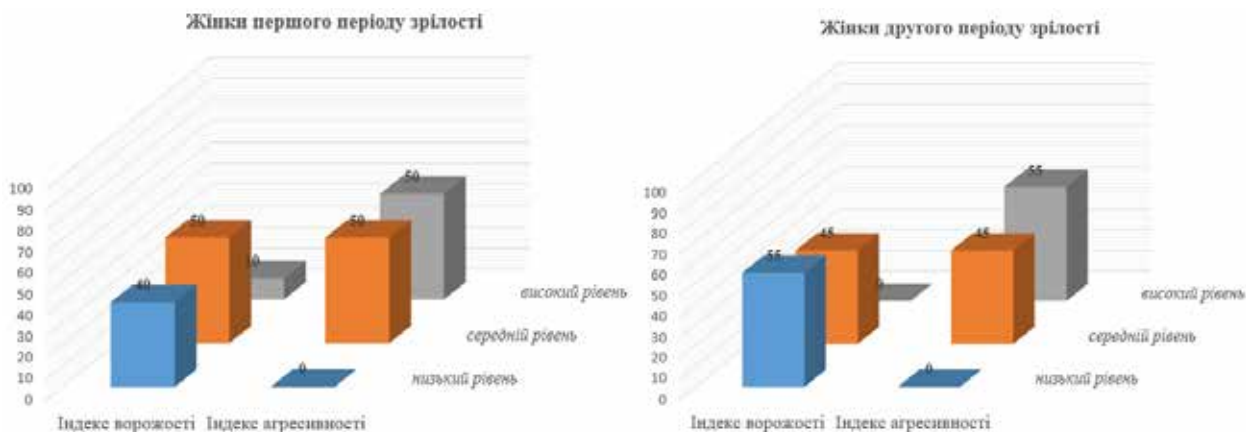

Рис. 1. Вираженість індексів агресивності у жінок першого та другого періодів зрілості

Таблиця 1

Показники агресивних форм поведінки в жінок у першій і другий періоди зрілості ($M \pm \sigma$)

Шкали	Перший період зрілості	Другий період зрілості	t	P
Фізична агресія	7,00 ± 0,90	7,45 ± 0,87	0,36	–
Непряма агресія	6,76 ± 0,76	4,51 ± 0,74	2,12	0,05
Дратівливість	6,82 ± 0,69	4,42 ± 0,88	2,15	0,05
Негативізм	3,45 ± 0,98	2,90 ± 0,59	0,48	–
Образа	5,70 ± 0,95	5,00 ± 0,84	0,55	–
Підозрілість	5,25 ± 0,96	5,28 ± 0,93	0,02	–
Вербальна агресія	9,48 ± 0,63	8,82 ± 0,79	0,65	–
Почуття провини	4,11 ± 0,78	3,19 ± 0,67	0,89	–
Індекс ворожості	14,33 ± 0,88	10,27 ± 0,68	3,65	0,001
Індекс агресивності	23,15 ± 0,77	21,54 ± 0,85	1,40	–

Таблиця 2

Вираженість видів агресивних реакцій у жінок у першій і другий періоди зрілості (%)

Шкали	Групи					
	Жінки першого періоду зрілості			Жінки другого періоду зрілості		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Фізична агресія	10	30	60	9	27	64
Непряма агресія	–	60	40	–	73	27
Дратівливість	–	50	50	9	64	27
Негативізм	60	40	–	55	45	–
Образа	–	70	30	27	55	18
Підозрілість	30	50	20	–	82	18
Вербальна агресія	–	20	80	–	46	54
Почуття провини	50	30	20	55	45	0

зрілості був установлений у 20% проти 0% жінок другого періоду зрілості, де $\varphi = 2,122$, за $p \leq 0,05$. Узагальнено можемо сказати, що досліджувані жінки першого періоду зрілості характеризуються такими яскраво вираженими видами агресивної поведінки, як «образ» (виявлений середній рівень у 70%), тобто ці досліджувані схильні відчувати злість і заздрість до оточення, коли вони впевнені, що стосовно них було вчинено якусь несправедливість, неприємність або завдано образу чи обман. Ще одним яскравим показником агресивної реакції є вербальна агресія, високий рівень якої виявлений у 80% респондентів. Тобто представниці першого періоду зрілості здебільшого виражають свої негативні почуття через словесні форми, крики, погрози тощо. Для 73% досліджуваних жінок другого періоду зрілості характерний середній рівень непрямой агресії, яка може бути виражена в них у практичному чи символічному руйнуванні речей чи ідей, що належать об'єкту агресії, або в учиненні деструктивних дій, що ніяк не пов'язані з об'єктом агресії. Для 82% респондентів даної групи характерний середній рівень підозрілості, що свідчить про недовірливе ставлення до навколишніх. Узагальнений аналіз показників ворожнечі й агресивності у групах жінок зображено на рисунку 1.

Отже, розподіл рівнів індексу ворожнечі в жінок першого періоду зрілості такий: низький рівень у 40%, середній – у 50%, високий – у 10%. Індекс агресивності в досліджуваних даної групи розподілився порівну: 50% на середньому та 50% на високому рівні. У жінок другого періоду зрілості індекс ворожості виявлено на низькому рівні в 55% та на середньому рівні в 45%. Індекс агресивності на середньому рівні визначено в 45% респондентів, на високому – у 55%.

Результати показників агресивних реакцій у групі чоловіків першого та другого періодів зрілості представлено в таблиці 3.

Згідно з результатами, наведеними в таблиці 3, у чоловіків першого періоду зрілості визначені вірогідно більші показники, ніж у чоловіків другого періоду зрілості, за такими видами агресивних реакцій: «Дратівливість» ($p \leq 0,01$), «Почуття провини» ($p \leq 0,05$), за загальним індексом агресивності, за $p \leq 0,001$. Це свідчить, що чоловікам першого періоду зрілості притаманні більшою мірою дратівливість і гнівливість, що зумовлює в них почуття провини в таких ситуаціях. У респондентів першої групи спостерігається значно вищий показник агресивності, що характеризує їх як більш здатних проявляти агресивні реакції у своєму житті. Однак у чоловіків другого періоду зрілості виявлені вірогідно більші показники за агресивною реакцією «Підозрілість», за статистичної значущості $p \leq 0,05$. Отже, респонденти

другої групи вкрай обережно ставляться до інших людей, схильні їм не довіряти та намагаються перевірити отриману від них інформацію, що характеризує їх як більш підозрілих за чоловіків першого періоду зрілості.

Результати відсоткового вираження агресивних реакцій у чоловіків першого та другого періодів зрілості ми зазначили в таблиці 4 та на рисунку 2.

Результати описової статистики показників агресивності, представлені в таблиці 4, показали вірогідні відмінності між низькими рівнями в досліджуваних групах чоловіків за шкалою «Почуття провини». Низький рівень почуттів провини або докорів сумління у групі чоловіків другого періоду зрілості був установлений у 82% представників другої групи проти 27% чоловіків першої групи, де $t = 2,724$, за $p \leq 0,01$. Згідно з даними можемо сказати, що в чоловіків першого періоду зрілості більшість проявів різних видів агресивних реакцій спостерігається на середньому рівні. У першій групі виявлено високий рівень схильності до фізичної агресії в 54% респондентів і середній рівень непрямой агресії в 64% осіб. У другій групі чоловіків у 64% виявлений низький рівень негативізму, у 73% – середній рівень непрямой агресії, у 91% респондентів спостерігається високий рівень вербальної агресії. У групі чоловіків першого періоду зрілості виявлені вірогідні відмінності між високими рівнями за «Індексом агресивності» (рис. 2). Високий рівень загального рівня агресивності у групі чоловіків першого періоду зрілості був установлений у 82% проти 45% чоловіків другого періоду зрілості, де $t = 1,831$, за $p \leq 0,05$. Що дає нам змогу говорити про більшу їх схильність до фізичної, вербальної агресії та готовності продемонструвати свої негативні почуття.

Висновки із проведеного дослідження. Проведене емпіричне дослідження дозволило нам сформулювати низку цікавих висновків, а саме: статеві та вікові особливості респондентів демонструють вірогідність відмінностей у проявах різних видів схильності до агресивної поведінки й агресивних реакцій на будь-який збудник. Отже, у групі жінок першого періоду зрілості спостерігаються вірогідно більші агресивні реакції, які простежуються в їхній непрямій агресії, дратівливості, спалахах гніву та у значно вищому загальному індексі ворожості. У 80% жінок першої групи виявлено високий рівень вербальної агресії, у 70% середній рівень схильності до образи й у 60% низький рівень негативізму. У групі жінок другого періоду зрілості агресивні реакції, що спостерігаються, не набувають вірогідно значущих проявів порівняно з першою групою, однак вважаємо, що в цих досліджуваних агресія може мати імпульсивний характер,

супроводжуватися гнівом і надмірною підозрілістю. Щодо групи чоловіків першого періоду зрілості, то їм властиві роздратованість, гнівні почуття та необдумані вчинки, які викликають у них відчуття провини. У першій групі чоловіків виявлений вищий індекс агресивності, що характеризує їх як більш здатних удаватися до агресивних реакцій у своєму житті. У 54%

чоловіків першого періоду зрілості виявлений високий рівень схильності до фізичної агресії, у 64% виявлені ознаки непрямой агресії, у 55% – низький рівень негативізму. Щодо групи чоловіків другого періоду зрілості, то вони вкрай обережно ставляться до інших людей, схильні проявляти недовіру, воліють перевірити отриману інформацію, що характеризує їх як більш

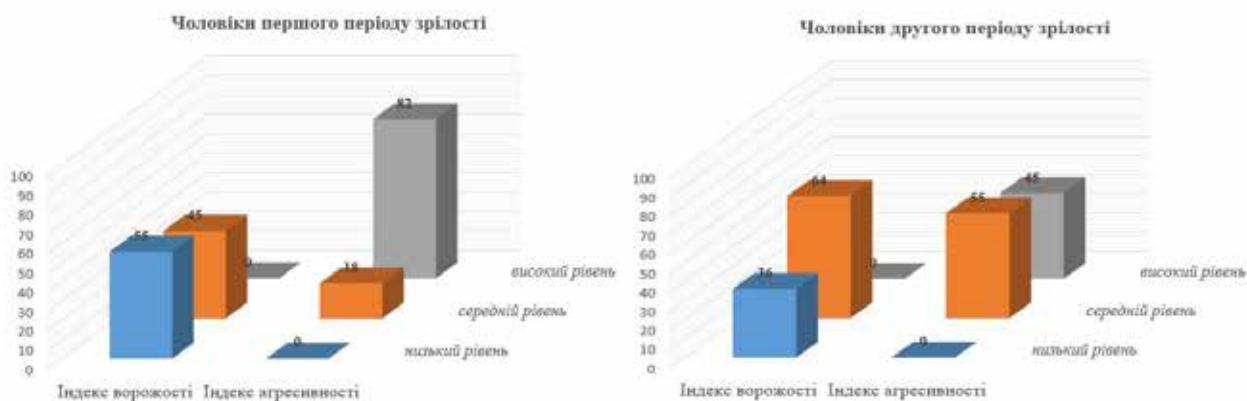

Рис. 2. Вираженість індексів агресивності у чоловіків першого та другого періодів зрілості

Таблиця 3

Показники агресивних форм поведінки в чоловіків у першій і другий періоди зрілості (M ± σ)

Шкали	Перший період зрілості	Другий період зрілості	t	P
Фізична агресія	7,64 ± 0,92	6,72 ± 0,68	0,80	–
Непряма агресія	6,09 ± 0,59	5,45 ± 0,57	0,78	–
Дратівливість	7,98 ± 0,79	5,63 ± 0,50	2,51	0,01
Негативізм	3,10 ± 0,92	2,82 ± 0,93	0,21	–
Образа	5,18 ± 0,90	4,81 ± 0,77	0,31	–
Підозрілість	4,19 ± 0,94	6,77 ± 0,84	2,05	0,05
Вербальна агресія	10,27 ± 0,70	8,54 ± 0,76	1,67	–
Почуття провини	5,45 ± 0,97	2,72 ± 0,78	2,06	0,05
Індекс ворожості	10,36 ± 0,98	10,09 ± 0,73	0,22	–
Індекс агресивності	25,00 ± 0,72	22,05 ± 0,96	2,46	0,01

Таблиця 4

Вираженість видів агресивних реакцій у чоловіків у першій і другий періоди зрілості (%)

Шкали	Групи					
	Чоловіки першого періоду зрілості			Чоловіки другого періоду зрілості		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Фізична агресія	–	36	54	–	64	36
Непряма агресія	–	64	36	9	73	18
Дратівливість	–	55	45	9	46	45
Негативізм	55	36	9	64	36	–
Образа	27	46	27	18	64	18
Підозрілість	18	55	27	9	46	45
Вербальна агресія	–	18	72	–	9	91
Почуття провини	27	55	18	82	9	9

підозрілих порівняно із групою чоловіків віком 21–35 років. У 91% респондентів другої групи чоловіків спостерігається схильність до вербальної агресії, у 73% спостерігаються ознаки непрямой агресії, у 82% низький рівень почуття провини в ситуаціях, коли вони були змушені вдатися до агресії.

Перспективним продовженням даного дослідження може бути подальше вивчення агресивності в різних статево-вікових групах із використанням інших психодіагностичних інструментів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. Агресивність особистості та її мінімізація засобами освіти. *Вища освіта України*. 2020. № 2. С. 3–12.
2. Гладкова Є. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 75–82.
3. Гринь О., Гринь А. Гендерні відмінності прояву агресивності у спортсменів. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 6 (6). С. 167–174.
4. Шаюк О. Соціально-психологічні аспекти агресивності та агресивної поведінки особистості. *Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 4–5 листопада 2022 р. : у 2 т. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. Т. 2. С. 19–21.
5. Buss A., Durke A. An Inventory for Assessing Different Kinds of Hostility. *Journal of Consulting Psychology*. 1957. № 21. P. 343–380.
6. Carré J.M., Archer J. Testosterone and human behavior: the role of individual and contextual variables. *Current Opinion in Psychology*. 2018. № 19. P. 149–153.
7. Women's gossip as an intrasexual competition strategy / A. Davis et al. *The Oxford handbook of gossip and reputation*. 2019. P. 303–321.